

- 1 Kalmyrzayev. How Kazakhstan patriotism is formed // sovereign Kazakhstan. - January 10. – 1998. - pp. 25-31.
2. Aitkhozhin K.K. Constitutional and legal status of the Republic of Kazakhstan as a sovereign state. - Almaty, 2001. - 73 p.
3. Abdakimov A. State symbols of the Republic of Kazakhstan. - Almaty. - 2002. - 102 p

Бақытбек А.Б.

*ҚарУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының магистранты,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АТҚАРУШЫ БИЛІК: ТЕОРИЯЛЫҚ- ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

Қазақстан Республикасындағы атқарушы билік мемлекеттің басқару жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады. Бұл билік тармағы елдегі экономикалық, әлеуметтік және саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін негізгі қызметтерді атқарады. Атқарушы билік жүйесі – мемлекеттік саясатты іске асыратын, мемлекеттік органдар мен басқару құрылымдарын реттейтін, заңдардың орындалуын бақылап, халықтың әл-ауқатын жақсартуға бағытталған басқару аппараты. Ол Конституциямен, заңдармен және басқа құқықтық актілермен реттеледі. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы атқарушы билік жүйесінің құқықтық негіздері, құрылымы, функциялары және реформалары туралы кеңінен талдау жасалады.

Қазақстан Республикасының атқарушы билігі негізінен Конституциямен және заңнамалық актілермен реттеледі. Конституцияның 7-тарауында атқарушы биліктің құрылымы мен өкілеттіктері айқын көрсетілген. Атқарушы биліктің негізгі тармақтары – Президент, Үкімет және жергілікті атқарушы органдар [1].

Үкімет – Қазақстан Республикасының атқарушы билігінің негізгі органы болып табылады. Үкімет елдің экономикалық саясатын жүргізеді, мемлекеттік басқаруды ұйымдастырады, әлеуметтік сала мен экономика саласындағы басты шешімдерді қабылдайды. Үкімет Президентке бағынады және оның саясатын жүзеге асыру үшін жауапты болады. Үкіметтің жұмысын ұйымдастырудың басты мақсаты – экономикалық өсімді қамтамасыз ету, әлеуметтік жағдайды жақсарту, заңдардың орындалуын қадағалау. Үкіметтің құрамына министрлер мен басқа да жауапты тұлғалар кіреді, олар өз кезегінде тиісті салалар бойынша нақты мемлекеттік саясатты жүзеге асырады [2;45].

Жергілікті атқарушы органдар – облыс, қала, аудан деңгейінде мемлекеттік саясатты іске асыратын атқарушы билік органдары. Олар өз құзыретінде аймақтық деңгейде мемлекеттік шешімдер қабылдайды, қоғамның әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуге жауапты. Жергілікті атқарушы органдарда әрбір өңірдің әкімдері мен олардың орынбасарлары, басқарма басшылары жұмыс істейді. Олардың қызметі мемлекеттік саясаттың жергілікті деңгейде іске асуына бағытталған [3;58].

Атқарушы билік органдарының қызметі Конституция мен заңдарға сәйкес нақты реттелген. Қазақстан Республикасындағы атқарушы билік органдарының басты міндеттері мен қызметтері мынадай бағыттарды қамтиды:

Заңдардың орындалуын қамтамасыз ету: Атқарушы биліктің басты функцияларының бірі – заңдарды орындау. Қазақстан Республикасының заңдарын жүзеге асыру үшін үкіметтік органдар мен жергілікті атқарушы органдар тиісті шараларды қабылдайды, мемлекеттік саясаттың жүзеге асуына бақылау жүргізеді. Мемлекеттік қызметтің барлық саласында заңдарды орындау үшін арнайы мемлекеттік қызметкерлер жұмыс істейді. Әсіресе, әділет, экономика, қаржы және әлеуметтік салалардағы заңдардың орындалуын қадағалау өте маңызды [4;67].

Әлеуметтік-экономикалық дамуды қамтамасыз ету: Атқарушы билік экономикалық және әлеуметтік салаларда реформаларды жүргізу арқылы қоғамның дамуын қамтамасыз

етеді. Үкімет экономикалық тұрақтылықты сақтауға, әлеуметтік әл-ауқатты арттыруға, еңбек нарығының тиімді жұмыс істеуіне бағытталған шараларды қабылдайды. Бұл бағытта Үкімет халықтың білім алу, денсаулық сақтау, әлеуметтік көмек алу және жұмыссыздықты жою мәселелеріне үлкен назар аударады. Осы саладағы реформалар арқылы әлеуметтік теңдікті сақтап, халықтың өмір сапасын жақсартуға мүмкіндік береді [5;73].

Мемлекеттік қызметті ұйымдастыру: Мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру үшін атқарушы билік мемлекеттік қызметті ұйымдастырып, оның сапасын арттыруға бағытталған шаралар қабылдайды. Мемлекеттік қызметтің ашықтығын, теңдігін қамтамасыз ету және оның кәсіби деңгейін көтеру үшін көптеген реформалар жүзеге асырылды. Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру, қызмет көрсету саласындағы тиімділікті арттыру мен азаматтардың сұраныстарына жауап беру – қазіргі уақытта мемлекеттік басқару жүйесінің негізгі бағыттарының бірі.

Қоғамдық қауіпсіздік және қорғаныс: Атқарушы билік еліміздің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ішкі және сыртқы саясатты үйлестіреді, елдің қорғаныс қабілетін нығайтады. Бұл функцияның жүзеге асуына полиция мен әскери құрылымдар, басқа да құқық қорғау органдары жауапты. Жоғары деңгейде сыртқы қауіптерге қарсы тұру үшін атқарушы билік халықаралық қатынастарды, дипломатиялық байланыстарды ұйымдастырады, мемлекеттің қорғаныс саясатын үйлестіреді [5;91].

Қазақстанда атқарушы билікті жетілдіру бағытында бірқатар реформалар іске асырылды. 2019 жылғы Президент сайлауынан кейін, жаңа саяси бастамалар мен өзгерістердің тұжырымдамалары жарияланды. Бұл реформалар мемлекеттің басқару жүйесін тиімді ету, халыққа қызмет көрсету сапасын арттыру, атқарушы билік органдарын оңтайландыру мен мемлекеттік қызметті цифрландыруды мақсат етеді. Мысалы, "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасы аясында мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру және қызмет көрсету үдерістерін жеңілдету басталды. Бұл шаралар сыбайлас жемқорлықты азайтуға, мемлекеттік қызметкерлердің жұмысын тиімді етуге және азаматтардың сұраныстарына жылдам жауап беруге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, жергілікті басқарудың тиімділігін арттыру үшін жаңа реформалар жүргізілуде. Жергілікті атқарушы органдардың құзыреті кеңейтілуде, соның ішінде өңірлерде әлеуметтік бағдарламалар мен инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыруда үлкен өзгерістер бар. Бұл жергілікті тұрғындардың әлеуметтік мәселелерін шешуге көмектеседі және азаматтардың мемлекеттік органдармен тиімді байланыс орнатуына мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасындағы атқарушы билік жүйесі қазіргі уақытта тұрақты даму үстінде. Елдің саяси құрылымы мен басқару жүйесінің тиімділігін арттыру үшін түрлі реформалар жүргізілуде. Қазақстанның атқарушы билігін дамыту мақсатында мемлекеттік басқарудың сапасын арттыру, бюрократияны азайту, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту, мемлекеттік қызметкерлердің жауапкершілігін арттыру және азаматтармен тиімді коммуникация орнату сияқты бірқатар маңызды бағыттар жүзеге асырылып келеді. Атқарушы билік жүйесінің болашақ дамуының негізгі бағыттары:

1) Цифрландыру және электронды басқару жүйелерін дамыту. Қазақстанның атқарушы билігі жүйесінің болашақ дамуының негізгі басымдықтарының бірі – мемлекеттік қызметтерді цифрландыру. Мемлекеттік қызметтерді автоматтандыру және электронды форматта көрсету арқылы мемлекеттік органдардың жұмысын жеңілдетуге, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға және халықтың мемлекеттік қызметтерге қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік береді. 2018 жылдан бастап Қазақстанда "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы іске қосылды, оның аясында мемлекеттік органдарды цифрландыру, ашықтықты қамтамасыз ету және онлайн қызметтерді көбейту жоспарланған. Жеке тұлғалар мен заңды тұлғаларға мемлекеттік қызметтердің көптеген түрлерін онлайн алу мүмкіндігі ұсынылады. Бұл, өз кезегінде, мемлекеттік басқаруды тиімдірек және халыққа қолжетімді етуге ықпал етеді [6;102].

Сонымен қатар, мемлекеттік органдар арасындағы ақпарат алмасуды автоматтандыру және интеграциялау, деректер базасын орталықтандыру, мобильді қосымшаларды дамыту, электронды үкіметтің жұмысын кеңейту – атқарушы билік жүйесін тиімді етуге бағытталған болашақтағы негізгі қадамдар болады. Осы процестерді жүзеге асыру арқылы сыбайлас жемқорлықты жоюға және мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыруға болады.

2) Атқарушы билік органдарының тиімділігін арттыру. Қазақстандағы атқарушы биліктің болашақ дамуы мемлекеттік органдардың қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталуы керек. Бұл үшін мемлекеттің барлық деңгейлеріндегі басқарушылардың кәсібилігін арттыру, жұмыс процестерін оңтайландыру, қызметкерлерді кәсіби даярлауды жақсарту қажет. Мұндай реформалар басқару жүйесінің сапасын арттырып, мемлекеттік аппараттың жауапкершілігін күшейтеді. Сонымен қатар, жоғары білікті мемлекеттік қызметкерлерді даярлау және оларды халықаралық тәжірибелермен таныстыру маңызды болып табылады. Бұл реформалар мемлекеттік басқару органдарының ашықтығын арттырып, олардың азаматтармен тиімді байланыс орнатуына көмектеседі. Әсіресе, жаңа технологияларды енгізу арқылы басқарудың тиімділігін арттыру мәселесі аса маңызды. Мемлекеттік органдардың арасында ақпаратты тиімді бөлісу және деректерге негізделген шешімдер қабылдау үшін big data (үлкен деректер) және cloud computing (бұлттық есептеулер) технологияларын пайдалану жоспарлануда. Бұл мемлекеттік органдардың арасындағы үйлесімділікті арттырып, үкіметтің халықпен өзара әрекеттесуін жеңілдетеді.

3) Жергілікті басқарудың күшеюі және аймақтық теңдікті қамтамасыз ету. Қазақстанның жергілікті атқарушы органдарының болашағы – аймақтар мен қалалардың дамуын қамтамасыз ететін, азаматтар мен бизнеске қызмет көрсету саласын тиімді басқаруды қамтамасыз ететін орган болып қалыптасуы керек. Жергілікті әкімдер мен басқа да мемлекеттік қызметкерлердің аймақтық мәселелерге жауапкершілігі мен бақылауы күшейтілуі тиіс. Әсіресе ауылдық жерлерде экономикалық даму мен әлеуметтік инфрақұрылымды нығайту қажеттілігі бар. Аймақтардағы басқару тиімділігін арттыру үшін жергілікті атқарушы органдардың өкілеттіктерін кеңейту, оларды халықтың қажеттіліктеріне сәйкес жұмыс істейтіндей ету маңызды [7;91].

Бұл үдерісте ауылдық әкімдер мен қалалық әкімдер қызметінің күшеюі, олардың тұрғындардың мәселелерін шешудегі рөлінің артуы көзделеді. Сонымен қатар, жергілікті деңгейде қаржылық тәуелсіздік пен экономикалық басқарудың өзекті мәселелері шешілуі тиіс. Бюджетті бөлу кезінде аймақтарға көбірек мүмкіндіктер берілуі керек, ал жергілікті басқару органдары өздері шешім қабылдауға қабілетті болуы қажет.

4) Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және мемлекеттік аппараттың ашықтығын қамтамасыз ету. Сыбайлас жемқорлық Қазақстанның атқарушы билігінің басты мәселелерінің бірі болып келеді. Болашақта бұл мәселеге қарсы күрес одан әрі күшейтілуі керек. Мемлекеттік қызметкерлердің тиімділігін арттыру, олардың жұмысын тексеру және бақылау жүйесін жетілдіру үшін құқықтық нормаларды жаңартып, мемлекеттік басқаруда ашықтық принципі енгізу қажет. Қазақстан Республикасында "Адалдық алаңы" сияқты жобалар арқылы мемлекеттік қызметтің ашықтығын арттыруға болады. Бұл жобалар мемлекеттік органдардың жұмысын халыққа көрнекі етіп көрсету, мемлекеттік қызметтің әртүрлі салаларында сыбайлас жемқорлыққа жол бермеуге көмектеседі. Сондай-ақ, болашақта мемлекеттік қызметке қабылдау мен аттестациялау процесін одан әрі автоматтандыру, конкурс өткізуді ашық түрде жүзеге асыру, электронды есеп беру жүйесін кеңейту сияқты шаралар енгізіледі [8;102].

5) Қоғамдық қатысуды күшейту және азаматтармен диалогты дамыту. Атқарушы биліктің болашақ дамуының тағы бір маңызды бағыты – азаматтардың мемлекеттік басқаруға қатысуын арттыру. Бұл үшін қоғамдық тыңдаулар, жобалық басқару әдістері және онлайн платформалар арқылы халықтың өз пікірін білдіруге мүмкіндігі болуы тиіс. Сондай-ақ, азаматтар мен мемлекеттік органдар арасындағы қарым-қатынасты оңтайландыру үшін жеке азаматтық өтініштерді электронды түрде қабылдау жүйесін дамыту, қоғамдық мониторинг жүргізу және мемлекеттік шешімдерге қоғамдық бақылау енгізу қажет.

Азаматтардың мемлекетпен өзара іс-қимылын жеңілдететін жаңа шешімдер мен механизмдер, сондай-ақ атқарушы билік органдарының жұмысына азаматтардың белсенді қатысуы халықтың сенімін арттырады, мемлекеттік басқарудың тиімділігін жоғарылатады.

Қазақстан Республикасындағы атқарушы билік жүйесі мемлекеттің басқару құрылымының негізін құрайды, оның тиімділігі мен құрылымы елдің тұрақты дамуы мен саяси-экономикалық ахуалына тікелей әсер етеді. Конституциялық негіздер мен құқықтық актілер арқылы анықталған атқарушы билік тармағы өз қызметін мемлекеттің заңдарын орындау, ішкі және сыртқы саясатты жүзеге асыру, қоғамның әл-ауқатын арттыру, әлеуметтік және экономикалық салаларды дамыту, халықтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау бағытында жүзеге асырады.

Атқарушы биліктің құрылымы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген. Мұнда Президент, Үкімет және жергілікті атқарушы органдар жүйелі түрде белгіленіп, олардың қызметі нақты құқықтық актілермен реттеледі. Президент атқарушы биліктің басшысы ретінде мемлекеттің стратегиялық бағыттарын айқындап, Үкіметті басқаруға және жергілікті атқарушы органдарды бақылауға үлкен ықпал етеді. Үкімет, өз кезегінде, мемлекеттік саясатты орындауда маңызды рөл атқарып, экономика мен әлеуметтік салаларды басқару, мемлекеттік қызметті ұйымдастыру, заңдардың жүзеге асуын қадағалау бойынша өз міндеттерін орындайды [9;112].

Қазіргі кезеңде атқарушы билік жүйесі бірқатар реформалардан өтіп, мемлекет басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған өзгерістер жүзеге асырылуда. Соңғы жылдары қабылданған реформалар мемлекеттік қызмет жүйесін жетілдіру, цифрландыру, әкімшілік үдерістерді оңтайландыру және мемлекеттік органдардың ашықтығын арттыру бағытында жасалған маңызды қадамдар болып табылады. Бұл реформалар азаматтармен тиімді диалог орнатуды, олардың құқықтарын қорғауды, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейтуді мақсат етеді.

Қорыта айтқанда, Қазақстан Республикасындағы атқарушы билік – мемлекеттің саяси жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі. Ол заңдардың жүзеге асуын қадағалай отырып, халықтың әлеуметтік әл-ауқатын арттыруға, экономика мен қоғамды дамытуға бағытталған мемлекеттік саясатты іске асырады. Реформалар мен жаңартулардың негізгі мақсаты – мемлекеттік басқаруды жетілдіріп, оны тиімді әрі халыққа жақын ету. Бұл үшін атқарушы билік жүйесінің ашықтығы мен тиімділігін арттыру, жергілікті атқарушы органдардың дербестігін нығайту, мемлекеттік қызметтің сапасын жақсарту, сыбайлас жемқорлықпен күресті күшейту және халықпен диалогты дамыту маңызды қадамдар болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2021.
- 2 Құқықтану негіздері: оқулық / Қ.Қ. Қарабасов, Ә.Қ. Нұрпейісов. – Алматы: ҚазАқпарат, 2019.
- 3 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқару жүйесі / Н.А. Хабибуллин, Ж.Т. Әбдібеков. – Алматы: Дәнекер, 2018.
- 4 Қазақстан Республикасының саяси жүйесі / М.Ә. Көпбосынова. – Алматы: Ғылым, 2019.
- 5 Жергілікті атқарушы органдардың қызметі / А.Қ. Әлімбетов. – Алматы: Ғылым, 2017.
- 6 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызмет реформалары / Д.Р. Тұрарбекова. – Алматы: Қаржы-қаражат, 2020.
- 7 Қазақстандағы саяси реформалар және атқарушы билік / Қ.Ә. Сәрсенбаев. – Алматы: Атамұра, 2022.
- 8 Атқарушы биліктің тиімділігі мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат / М.Б. Қабдрашев. – Алматы: Нұр-Мұра, 2021.
- 9 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқару реформалары: теория мен практика / Н.К. Қожахметов. – Алматы: Сауран, 2022.